

İbn Lebbân el-İs'irdî ve Kur'an'daki Müteşabih Sıfatlarla İlgili Yorumları

Dr. Öğr. Üyesi Beşir Çelik | ORCID: 0000-0003-4163-4897 | bcelik56@hotmail.com

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Öz

Aslen Siirtli bir aileye mensup olan İbn Lebbân (ö.749/1349), başta Kur'an, Hadis ve Tasavvuf olmak üzere, birçok alanda önemli eserler kaleme almış sûfi bir İslam âlimidir. Kaynaklarda birçok müellif tarafından kendisinden söz edilen ancak hayatına kısa bir şekilde yer verilen İbn Lebbân, Şam'da (Dımaşk) dünyaya gelmiştir. Suriye ve Mısır'da hüküm süren ve Memlûk devletinin kurucu ailesi olarak bilinen Bahrî Memlûkler (1250-1382) döneminde yaşamış olan İbn Lebbân, hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş, talebeler yetiştirmiş, fetvalar vermiş ve halkı irşat etmiştir. Kendisinden sonra gelen birçok müellif, eserlerinde ondan övgüyle söz etmiştir. Amelde Şafii olan İbn Lebbân, Şafii Fıkhı, Tefsir ve Hadis alanında birçok âlim ondan etkilenmiştir. İbn Lebbân'ın bilinen ve günümüze kadar ulaşan önemli eserlerinden biri olan İzaletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât adlı eseridir. Eser, ayet ve hadislerde geçen ve Allah'a nisbet edilen müteşabih sıfatları konu edinmekte, bu sıfatların te'vili noktasında faydalı ve aydınlatıcı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu makalede, İbn Lebbân el-İs'irdî'nin hayatı, ilmi kişiliği, onun İzaletü-ş Şübühât isimli eseri, eserinin muhtevasını oluşturan bazı müteşabih sıfatlarla ilgili yorumları ve bu konudaki yaklaşımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İbn Lebbân, Kur'an, Müteşabih, Sıfat, Te'vil.

Atf Bilgisi: Çelik, Beşir. "İbn Lebbân el-İs'irdî ve Kur'an'daki Müteşabih Sıfatlarla İlgili Yorumları". *Marifetname* 10/2 (Aralık, 2023), 507-539.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1365724>

Geliş Tarihi	25.08.2023
Kabul Tarihi	22.11.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Beşir Çelik)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ibn Labbān al-Is‘ardī and His Comments on Ambiguous Attributes in the Qur’ān

Assoc. Prof. Beşir Çelik | ORCID: 0000-0003-4163-4897 | bcelik56@hotmail.com

Siirt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsīr, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Abstract

Ibn Labbān (d.749/1349), originally belonging to a family from Siirt, is a Sūfī Islamic scholar who wrote important works in many fields, especially the Quran, Hadith, and Sufism. Ibn Lebbān, mentioned by many authors in the sources but whose life is briefly mentioned, was born in Damascus (Damascus). He lived during the Bahri Mamluks (1250-1382), who ruled in Syria and Egypt and were known as the founding family of the Mamluk state. Ibn Labbān was busy with science throughout his life, trained students, gave fatwas, and guided the people. Many authors who came after him spoke highly of him in their works. Ibn Labbān, who was Shafi'i in deeds, was influenced by many scholars in the fields of Shafi'i Fiqh, Tafsir, and Hadith. One of the important works of Ibn Lebbān that is known and has survived to the present day is his work titled *Izālat al-shubuhāt ‘an al-āyāt wa-al-aḥādīth al-mutashābihāt*. The work deals with the allegorical attributes attributed to Allah in verses and hadīths and contains useful and enlightening information on the interpretation of these attributes. In this article, Ibn Labbān al-Is‘ardī’s life, his scientific personality, his work named *Izālat al-shubuhāt*, his comments on some allegorical adjectives that constitute the content of his work, and his approach to this subject will be discussed.

Keywords: Tafsīr, Ibn Labbān, Qur’ān, al-Mutashābih, Adjective, Interpretation.

Citation: Çelik, Beşir. “Ibn Labbān al-Is‘ardī and His Comments on Ambiguous Attributes in the Qur’ān”. *Marifetname* 10/2 (December 2023), 507-539.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1365724>

Date of Submission	25.08.2023
Date of Acceptance	22.11.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Beşir Çelik)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Geçmişten günümüze, İslam dünyasının farklı bölgelerinde ilim-irfan geleneği içinde nice âlimler yetişmiştir. İslam medeniyetinin gelişmesinde, İslam toplumunun dinî ve kültürel kimliğinin şekillenmesinde bu âlimlerin çok büyük katkıları olmuştur. Onların te'lif ettiği eserler ve bıraktıkları ilmi miras, kendilerinden sonraki nesillere ilham kaynağı olmuştur. Bu âlimlerden biri, İbn Lebbân el-İs'irdî'dir. İbn Lebbân, hicri yedinci asrın sonları ile sekizinci asrın ilk yarısında yaşamış, başta Kur'an ve Hadis olmak üzere muhtelif alanlarda önemli eserler te'lif etmiştir. Bu çalışmayla, kaynaklarda hayatıyla ilgili sınırlı bilgilere yer verilen müellifimizin daha iyi tanınması ve onun “*izâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-eḥâdîsi'l-müteşâbihât*” adlı eseri bağlamında müteşabih ayetlere yaklaşımının ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu maksatla önce İbn Lebbân'ın hayatı ve ilmi kişiliği ele alınacak, ardından müellifin Kur'an'daki bir kısım müteşabih sıfatlarla ilgili yaptığı te'villere yer verilecektir.

1. İbn Lebbân el-İs'irdî'nin (ö.749/1349) Hayatı ve İlmî Kişiliği

Hayatı, klasik kaynaklarda pek çok müellif tarafından ele alınan, ancak kısa bir şekilde verilen İbn Lebbân, aslen Siirtli bir aileye mensup olup 679/1281 yılında Şam'da (Dımaşk) doğmuştur. Tam adı, Ebu Abdillâh, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min el-İs'irdî, ed-Dımaşkî, El-Mısrî, el-Eş'arî, Eş-Şâfiî, eş-Şâzelî'dir. Babasının adı, “İbn Lebbân” lakabıyla bilinen Ahmed b. Abdü'l-mü'min'dir. Ahmed b. Abdü'l-mü'min, Şam (Dımaşk)'a gelmeden önce İs'ird/Siirt'te ikamet

ediyordu. “İbn Lebbân” lakabı da babasından kendisine geçmiştir.¹

İbn Lebbân, Suriye ve Mısır'da hüküm süren Memlûk devletinin kurucu ailesi olan Bahrî Memlûkler (1250-1382) döneminde yaşamış bir İslam âlimidir. Tefsir ve ulûmu'l Kur'an, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf ve Arap dili ve Belagati alanında iyi yetişmiş bir âlim olan İbn Lebbân, hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş, talebeler yetiştirmiş ve halkı irşat etmiştir. Amelde Şafii olan İbn Lebbân, Şafii Fıkıhı ve Hadis alanında birçok âlim ondan istifade etmiştir.

İlk ilmi tahsilini, bir sufi ve kıraat âlimi olan babasından ve Şam'daki diğer birçok âlimden alan İbn Lebbân, daha sonra Mısır'a giderek, tasavvuf terbiyesini almak üzere, İskenderiye'de bulunan Şâzelî tarikatından Şeyh Yâkût el-Arşî'ye intisap etmiştir. El-Arşî'nin kızıyla evlenen İbn Lebbân, İskenderiye'deki Dârü'l-Hadis Medresesi'nde bir süre hadis eğitimini aldıktan sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Kahire'de Şâfiî fakihlerinden olan Necmeddin İbn Rif'a'dan fıkıh dersleri almış ve onun takdirini kazanmıştır. Daha sonra Şuaybiyye Köprüsü yakınındaki Efrem Camii'ne² hatip olarak atanan İbn Lebbân, aynı zamanda Amr b. Âs Camii yakınında bulunan Sulûhiyye-i Mecdiyye Zaviyesi'nde Şâzelî tarikatı üzere irşat faaliyetlerinde bulunmuş, yaptığı konuşmalar halkın ilgisini çekmiştir. Vahdet-i Vücûd'a dair söylemlerinden dolayı ve İbnü'l-Kâtib el-Mâlîkî'nin şikâyeti üzerine Mısır baş kadısı Hatîb el-Kazvînî tarafından

¹ İbn Cezeri, İbn Lebbân'ın babası hakkında şunları kaydeder: “Ahmed b. Mü'min b. Ebi Nasır Ebu Abbas el-İs'irdi, Şam'a gelip yerleşti. O, İbn Lebbân lakabıyla tanınmaktadır. Kıraatte iyi bir âlim idi. Kıraat ilmini, Ebi Şamme'den ve Şeyh Zeyneddin ez-Zevavi'den almıştır. O mütedeyyin ve mütevazı biriydi. O, Şeyh Ebi Abdullah b. Lebbân el-fakih, eş-Şafii, es-Suffi, eş-Şazeli'nin babasıdır.” Ebü'l-Hayr Şemsüddin İbn Cezerî, *Gayetü'n-nihaye fi tabakati'l-kurra*, (Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiyye, 2006), 1/131; İmam ez-Zehabi de İbn Lebbân'ın babasının kıraat imamları arasında önemli bir yeri olduğunu zikreder. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408/1998), I/752.

² Daha sonra bu cami onun adıyla anılmıştır.

yargılanarak hutbe ve konuşmaları bir süre yasaklanmıştır.³ Bu olaydan sonra İbn Lebbân, Eşrefiyye Dârü'l Hadis'inde hocalık yaparak, Hüsâmiyye Medresesi ve Karâfe'deki İmam Şafii Medresesi'nde de dersler vererek hayatına devam etmiştir. 19 Receb 748/1347'de, Kahire'nin en büyük camii olarak ibadete açılan Aksungur Camii hatipliği görevine getirilen İbn Lebbân, bu görevde iken 25 Şevval 749 (16 Ocak 1349) tarihinde yakalandığı veba salgını sonucu vefat etmiştir.⁴

İbn Lebbân'ın bilinen ve günümüze kadar ulaşan eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *İzâletü'ş-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-eĥâdîsi'l-müteşâbihât*: Bazı müteşabih ayet ve hadislerle ilgili değerlendirmelerin yapıldığı bu eser, İbn Lebbân'a sorulan bir soru üzerine kaleme alınmıştır. Eser, kaynaklarda genellikle bu isimle basıldığı görülmektedir. Mısır ve Türkiye'deki kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan eser, Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavi tarafından tahkiki yapılmış, 2020 yılında, Darü't-Takva tarafından Şam'da basılmıştır. “Tabakatü'ş Şafiiye” müellifi es-Sübki, eser hakkında şunları kaydeder: “Ben bu kitabı ‘Müteşabihü'l Kur'an ve'l Hadis’ ismiyle buldum. Kitapta, bir kısım müteşabih ayet ve hadisler özlü bir şekilde, çok güzel bir anlatımla ve tasavvufi bir bakış açısıyla ele alınmıştır.”⁵ Bu çalışmada, İbn Lebbân'ın

³ Taceddin es-Sübki, İbn Lebbân'a isnat edilen ithamların asılsız olduğunu söylemiştir. Bkz. Cemil Akpınar, “İbn Lebbân”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/119-121.

⁴ Bkz. Hafız Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2 Cilt, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 2/80; Selaheddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Sufdi, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, (Beyrut: Dar-u İhyâ-i Turasi'l Arabi, 2000), 2/118; Ebu Nasr Tacüddin Abdülvehhab b. Ali b. Abdulkafi es-Sübki, *Tabakâtü'ş-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, 2. Baskı, (Cize: Daru'l Hecer, 1992), 9/94-96; Hayreddin Zirikli, *el A'lam*, (Beyrut: Darü'l İlim lil-Melayin, 2002), 5/327; Akpınar, “İbn Lebbân”, 21/119-121.

⁵ Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Taceddin es-Sübki, *Tabakatü'ş-Şafiiyye*, (Beyrut: Daru'l-Kutübü'l-İlmiyye, 1987), 6/9.

müteşabih sıfatlarla ilgili yorumları, sözü geçen eser ve nüsha bağlamında ortaya koyulmaya çalışıldı.

2. *Reddü'l meâni'l ayâti'l müteşabihât ila meani'l muhkemât*: Tefsirle ilgili bir eser olup Beyrut'ta basılmıştır. Bu eser ile önceki İzaletü's- Şübühât'ın muhteva benzerliği iki eserin bir olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü her iki kitapta da, ilahi sıfatların te'vili ele alınmıştır.

3. *Tefsîrû'l Qur'âni'l Kerîm*: Dâvûdî (ö. 945/1539), *Tabakâtü'l-müfessirîn* isimli eserinde, müellife ait Kur'an'ın başından Bakara suresinin sonuna kadar olan bu eserinin tamamlanamadığını belirtir.⁶

4. *el-Kaşîdetü't tâ'iyye fi'l kazâ' ve'l meşî'e*: İbnü'l-Bakaki isminde bir Mu'tezilî'nin kazâ ve irâde-i ilâhiyye konusunda zimmîlerin ağzından yazdığı bir kasideye devrin sünnî âlimlerince verilen cevaplardan biridir.

5. *Tertîb-ü Mesaili'l-Üm*: İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Ümm* adlı eserinin kısaltılarak konu ve meselelerine göre düzenlenmiş şeklidir.

6. *İhtisarü'r Ravda li-Nevevi*: İmam Nevevî'nin "Ravdatü't-Tâlibîn" adlı eserinin kısaltılmış şeklidir.

7. *Kitâb fi Ulûmi'l hadîs*: el-Askalanî'den nakledilen bilgiye göre bu eser, İbnü's-Salâh'ın hadis ilimleri ve ıstılahlarına dair kitabının bir özetidir.⁷ Bu eserin, İbn Salah'ın "Ma'rifet-ü uşûli'l hadîs" üzerine yazılan ilk tenkit kitabı olma ihtimali da vardır.

8. *Şerhu'l Elfîyye*: İbn Mâlik'in manzum nahiv kitabı olan "el-Elfîyye"nin şerhidir.

⁶ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/80.

⁷ İbn Hacer el Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine fi'l-a'yâni'l-mietî's-sâmine*, (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, t.y), 3/33.

9. *Dîvânü'l hıttab*: İbnü'l-Lebbân'ın konuşmalarının toplandığı bir mecmua olmalıdır.

10. *Cevâbü su'âlin 'ammâ yef'alühü'l mutaşavvife min ahzi'l 'ahdi ve'l intisâb ve ilbâsi'l hırka*: Şeyhin müridlerinden ahid ve inâbe alıp hırka giydirmesi ve müridlerin de ona iktidâya mecbur olmasının dinen câiz olup olmadığının tartışıldığına dair bir risâledir. Eserin bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁸

2. Muhkem, Müteşabih ve Müşkil Kavramları

İbn Lebbân'ın müteşabih sıfatlarla ilgili yorumlarına geçmeden önce, Kur'an ilimleri (ulûmü'l Kur'ân) içinde yer alan ve konumuzla alakalı olan “muhkem”, “müteşabih” ve “müşkil” kavramlarına kısaca değinmekte fayda vardır.⁹

Sözlükte, menetmek, engel olmak ve alıkoymak anlamlarına gelen muhkem, “h-k-m” kökünden türemiş olup, “if'âl” vezninde ism-i mefuldür.

⁸ Müellifin eserleri için bkz. Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/80; Ömer Abdulvehhap Mahmud, “Müfessir Şemseddin İbn Lebbân, Hayatı ve İlmi Çalışmaları”, *Mecellet-ü Külliyyeti'l Ulûmi'l İslamiyye*, Sayı 69, (27 Şaban 1443 /30 Mart 2022), 736-775; Akpınar, “*İbn Lebbân*”, 21/119-121.

⁹ Bilindiđi üzere, “Ulûmü'l Kur'ân” tabiri, Kur'an'ın indirilişi, tertibi, cem'i, yazılması, kıraati, tefsiri, i'cazı, nasih ve mensûhu ve ona yönelik her türlü şüphe ve olumsuzlukların ortadan kaldırılması gibi, Kur'an-ı Kerim'le alakalı yapılan bütün çalışmaları ifade etmektedir. Kur'an ilimlerinin amacı, ilahî kelâmın hem lafız hem mana açısından iyice anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Muhkem, müteşabih ve müşkil, Kur'an'ın anlam yönüyle alakalı ilimlerdenir. Lugat ve Tefsir Usulu ile ilgili eserlere bakıldığında, bu kavramların ayrıntılı bir şekilde ele alındığı ve geçmişten günümüze bu ilimlerle ilgili müstakil çalışmaların yapıldığı görülmektedir. İbn Kuteybe'nin (ö. 213/828) *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*'ı, Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) *Müteşâbihü'l-Kur'ân*'ı, Tâcü'l kurrâ el-Kirmânî'nin (ö. 500/1106) *el-Burhân fi müteşâbihi'l-Kur'ân*'ı, Sadreddîn-i Şîrâzî'nin (Molla Sadrâ) (ö. 1050/1641) *Müteşâbihatü'l-Kur'ân*'ı; İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) *el ikkil fil müteşabih ve te'vil*'i; İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) *Fününü'l-efnân fi 'uyüni 'ulümi'l-Kur'ân*'i; Celaleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Müteşabihü'l Kur'an*'ı ve *el-İtkân fi Ulumi'l Kur'an*'ı; Abdülazîm ez-Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-'irfân*'ı; Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392), *el-Burhân fi 'ulümi'l-Kur'ân*'ı bu çalışmalardan bazılarıdır.

Zulme mâni olduğu için yargıca “hakim” denilmiştir.¹⁰ Bir Tefsir usulü terimi olarak muhkem, lafız ve mana yönünden kapalılık içermeyen, manası apaçık olan ayetlerdir.¹¹ Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre, muhkem ayetlerden maksat, ihtimal ve iştibâhtan, yani anlam belirsizliği ve karışıklığından korunmuş ayetlerdir. Bunları anlamak için herhangi bir izaha gerek yoktur. Muhkem ayetler aynı zamanda “*Kitabın aslı*” (ümmü'l kitap) olup, müteşabih ayetlerin anlaşılmasında mihenk taşıdırlar. Müteşabih ayetler, bunlara irca edilerek anlaşılabilirler.¹²

“Ş-b-h” fiilinden türeyen “müteşabih” kelimesi ise, iki şeyin birbirine aşırı benzerliğinden dolayı ayırt edilememesi veya mahiyetinin bilinmemesi anlamlarında kullanılmıştır.¹³ Bir Tefsir Usulü terimi olarak müteşabih, anlaşılmasında güçlük bulunan, birden fazla mana ifade eden, manası hemen anlaşılamayıp başka ayetlerle tefsir ve tevیل edilen, iman edilib ameli bir yükümlülüğü bulunmayan, anlam yönünden kapalı olan lafız veya ifadeye denir.¹⁴ Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. 343/954) göre müteşabih, lafız veya mana yönünden karışıklığa yol açması sebebiyle tefsiri müşkil olan ayetlere denir.¹⁵

Müteşabih kavramıyla anlam yakınlığı olan kelimelerden biri “müşkil”dir. “Ş-k-l” fiilinden türemiş olan müşkil, benzerlikten dolayı

¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât li alfazi'l Kur'ân*. thk Safvan Adnan, 5. Baskı, (Dımaşk: Daru'l Kalem, 2011), “hkm”, 249; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, ts), “hkm” 12/141; Bedrüddîn Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), II, 68.

¹¹ İsfahânî, “hkm”, 251.

¹² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, (Riyad: Mektebet'ü Abikan, 1998) I, 528; Zülfikar Durmuş, “Mu'tezilî müfessir Zemahşerî'nin Muhkem ve Müteşâbh'e İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelemesi”, *Marife*, 3/3, (Kış 2003), 259-273.

¹³ İsfahânî, “şbh”, 443.

¹⁴ Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, thk: Ahmed b. Ali, (Kahire: Daru'l Hadis, 2006), 2/8; Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, (İstanbul: Birleşik Yayınları, 1996), 38.

¹⁵ İsfahânî, “şbh”, 443.

ortaya çıkan zan ve şüphe, zihni karışıklığa yol açan durum gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶ Bir Kur'an ilmi terimi olarak müşkil, ayetler arasında ilk bakışta var olduğu sanılan ihtilâf ve tenakuz durumunu ifade eder.¹⁷ Hadis ve Kur'an ilimleri alanındaki eserleriyle bilinen İbn Kuteybe'ye (ö. 276/889) göre, müteşabih ile müşkil arasında fark yoktur. Ona göre, teşabüh, bir lafzın manası farklı olduğu halde başka bir lafza benzemesidir. Manasında bir incelik ve kapalılık bulunan her ifade müşkildir.¹⁸ Müteşabihi müşkil anlamında kullanan Zerkeşi (ö. 794/1392), müteşâbihin müşkil gibi olduğunu; bu durumun iki ya da daha fazla şeyin birbirinin şekline bürünerek karışmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁹ Müteşabih ve müşkil kavramları arasındaki farka değinen es-Suyûti (ö. 911/1505), müteşabihin anlamı hiç bilinemezken, müşkilin anlamının ilmî dirayet ve tefekkürle bilinebileceğini söylemiştir.²⁰

3. Müteşabih Ayetlerin Te'vîli

Âl-i İmran suresinin 7. ayeti, Kur'an'daki ayetlerin bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşabih olduğunu ortaya koymaktadır. Genellikle bu ayet bağlamında muhkem ve müteşabih ayetlerin tanımı yapılmış, lafız ve mana yönünden ayetler taksime tabi tutulmuştur. Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), müteşabih ayetleri mana yönünden üç kısma ayırmaktadır: a. Mahiyeti tam olarak bilinemeyen müteşabihler: Kıyametin kopması ve dabbetü'l arzın çıkma vakti gibi. b. Mahiyeti bilinebilen müteşabihler: Kur'an'da yer alan bazı garip lafızlar

¹⁶İsfehânî, “şkl”, 462; İbn Manzûr, “şkl”, 11/356; Fîrûzâbâdî, *Kamûs el-Muhit*, thk. Muhammed Naim el-Arkusi, 8. Baskı (Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 2005), “şkl” I/915.

¹⁷İsfehânî, “şkl”, 463.

¹⁸ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkilî'l-Kur'ân*, thk: es-Seyyid Ahmed es-Sakr, (Kahire: Mektebetu Dari't-Turasi'l Arabiyyi, 2006), 145.

¹⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 44.

²⁰ Celaluddin es-Suyûti, *et-Tahbir fi İlmi't-Tefsir*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001), 95-96; *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Ahmed b. Ali, (Kahire: Daru'l Hadis, 2006), 205.

ve manası muğlak olan hükümler gibi. c. İlk iki kısım arasında olup ilimde derin bilgiye sahip olanların (rasihûn) bileceği, bunların dışındakilerin bilemeyeceği müteşabihler: Hz. Peygamber'in Abdullah İbn Abbas için yaptığı “Allah'ım, onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret” duası²¹ bu kısma işaret eder.

İslam âlimleri, müteşabih ayetlerin te'vili konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlar ve farklı yöntemler izlemişlerdir. Daha çok sahabe, tabiin ve büyük fukahâ nesli olarak bilinen selef âlimleri, Allah'tan başka kimse bilemeyeceği için, müteşabih ayetlerin te'vilini, O'nun ilmine havale etmişlerdir. Allah'a ait müteşabih sıfatların hepsini (zâtı, fiili ve haberi), te'vile tâbi tutmadan naslarda varit olduğu gibi kabul etmişlerdir.²² Mesela, bu görüş sahipleri, Allah'a el isnat edilen ayetleri te'vil ederken, “Allah'ın elinin var olduğunu kabul ederiz, ancak bunun keyfiyetini sadece Allah bilir.” demektedirler.²³ Nitekim selef âlimlerinden olan İmam Malik'e “*istiva*”nın manası sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “İstiva malumdur. Keyfiyeti meçhuldür. Onun hakkında soru sormak ise, bid'attir.”²⁴ Selefin müteşabih sıfatların te'vili konusunda sükût etmelerinin sebebi, ayetleri tevhid ve tenzih ilkesine zıt bir şekilde yorumlama endişesidir.

Müteşabih ayetleri, muhkem ayetlerin ışığında yoruma tabi tutan sonraki âlimler (halef) ise, manasında kapalılık olan lafız ve ayetleri, Allah'ın zatına uygun bir mana ile açıklamaya çalışmışlardır. Allah'ın vech (yüz) sıfatının O'nun zatına; yed (el) sıfatının onun güç ve kudretine

²¹ İsfahanî, “şbh”, 443-445.

²² Zerkanî, *Menahilu'l-Irfan*, 2/183-184; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, İstanbul: Damla Yayınları, 2004, 113-114.

²³ Hikmet Akdemir, “Mesnevi'deki Müteşabih Âyetlerin Yorumu” *Harran Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, (Temmuz-Aralık, 2007), 13-21.

²⁴ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/78.

hamledilmesi gibi. Halef âlimlerinin müteşabih sıfatların te'vilini gerekli görmelerinin en önemli sebebi ise, dilin imkânları doğrultusunda en doğru yorumu ortaya koymak, yanlış yorumların ve fasit düşüncelerin önünü almaktır. Eş'arî kelamının öncülerinden biri olan İbn Fûrek (ö. 406/1015), müteşabih ayetleri te'vil etme cihetine giderek selefî sükût/tevakkuf mesleğinden farklı bir yol izleyen halef âlimlerinden biridir. O, selefî teslimiyet duygusunu taşımakla beraber, müteşabih ayetlerin aklî ve naklî bilgiler doğrultusunda te'vil edilmesi gerektiğini düşünür. Onun “*Müşkilü'l hadîs ve beyanuh*” adlı eseri, müteşabih ayet ve hadislerin te'vili konusunda önemli ilkeler içermektedir. Bu ilkelerden mühim bir tanesi, müteşabih ayetlerin te'vilinin muhkem ayetlere başvurmak süratiyle yapılmasıdır.²⁵

4. İbn Lebbân'ın Müteşabih Sıfatlarla İlgili Yorumları

İbn Lebbân'ın “*İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-eḥâdîsi'l-müteşâbihât*” adlı eseri, daha önce ifade edildiği gibi ayet ve hadislerde geçen bazı müteşabih sıfatların te'villerini içermektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere müellif bu eserini, ayet ve hadislerdeki anlam kapalılıklarını (şübühât) ortadan kaldırmak amacıyla kaleme almıştır.

Kitabına zat ve sıfatlarında “bir” olan ve yaratılmışlara benzemekten münezzeh olan Allah'a hamd ederek başlayan İbn Lebbân, mukaddimede, kimi mübtedi (bid'atçı) grupların, zahiri manalarını esas alarak, Kur'an ve sünnetteki müteşabih sıfatların te'viline giriştiklerini, te'villerinde teşbih ve tecsim düşüncesine meylettiklerini ve bu fasit düşüncelerini de Kur'an ve sünnete dayandırdıklarını belirtmiştir. Müellif, “selef-i salihîn” yolunda olduklarını sanan bu bid'atçı grupların

²⁵ Konuyla ilgili bkz. Abdurrahman Ece, “Müşkil ve Müteşabih Hadisleri Yorumlama İlkeleri: İbn Fûrek Örneği”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 10/2 (2018), 548-577; Osman Bodur, “Müteşâbih Âyetlerin Yorumu Kapsamında İbn Fûrek'in Tefsiri” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/30 (2014/2), 135-156.

yanlışlıklarına dikkat çekmek ve Allah'a, Peygambere ve müminlere nasihat/sorumluluk babında, böyle bir eseri yazma gereği duyduğunu anlatmaya çalışmıştır.²⁶

İnsanın selim bir kalbe sahip olmasının ilahi bir lütuf olduğunu vurgulayan İbn Lebbân, bu selim kalp sayesinde Allah'ın kullarına hikmet telkin edileceğini, kul aldığı her nefeste hakkın/hakikatin sesini duyacağını, karanlık (müteşabih) gecede sağlam ve parlak (muhkem) lambalar onun yolunu aydınlatacağını söyler. Marifetullah yolunda yürüyenlerin hidayet ve ilim yağmurlarıyla yurtlarını daima ihya edeceklerini belirten müellif şu ayeti zikreder: “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.”²⁷

Kitabının giriş bölümünde, müteşabih sıfatların anlam ve gayeleri üzerinde duran İbn Lebbân, ilahi sıfatlarının hikmet ve tecellileri hakkında veciz ifadeler kullanmıştır. Bunların bir kısmı şöyle özetlenebilir:

“Bil ki, rabbimiz şüphesiz Hayy, Mükellim, Âlim, Murd ve Kadir'dir. ‘O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.”²⁸ Bir olup zatı için mekân ve terkip, *ezeli* olup sıfatları için keyfiyet ve tertip, *ebedi* olup celal ve ikramı için sonluluk söz konusu değildir. O, işitmesinde (*semi*’), görmesinde (*basar*), idrak ve yakalamasında (*batş*), azalardan münezzehtir. *Kudret*’inde, ortak ve yardımcılara, *irade*’sinde başkalarının yardımına ihtiyaç duymayan bir güce ve yüceliğe sahiptir. *Kelam*’ında harf ve seslerden, *istiva*’sında nisbet ve mekândan, *ulviyyet* ve *fevkiyyet*’inde yönlerden münezzehtir/uzaktır. O, intikalden münezzehtir

²⁶ İbn Lebbân, Şemsüddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min el-İs'irdî, eş-Şafii, *İzâletü 'ş-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-eḥâdîsi'l-müteşâbihât*, 1. Baskı, (Dimaşk: Daru't Takvâ, 2020), 110-111.

²⁷ İbrâhim, 14/24-25; İbn Lebbân, *İzâletü 'ş-şübühât*, 111.

²⁸ eş-Şûra, 42/11.

olarak iner (*nüzul*). Hareket olmadan gelir (*meci ve ityân*). Müminlerin gözü, O'nu idrak edemez ama O, her şeyi ihatasız olarak görür.²⁹ Yakınlığında (*kurbîyet*) bir sınır, sevgisinde (*hubb*) bir temayül/meyletme, öfkesinde (*ğazab*) bir kızgınlık hali, rıza ve gülmesinde (*dihk*) bir keyfiyet söz konusu değildir. *Nefs* (sıfatı) ile, O'nun zatı ve Ümmü'l-kitabı (ayetleri); *vech* (sıfatı) ile, Nûr-u Tevhid'i; el-elleri (*yed-eydi*) sıfatı ile, mahlukat üzerindeki tasarrufu kastedilmiştir... Yine bilmelisin ki, Allah'ın sıfatlarının tecellisinin iki “mazhar”ı (görüntüsü, ortaya çıkışı) vardır: 1. Adi ve süfli mazhar: Bunlar şekiller ve cismani organlar gibi kullara nispet edilen ve kulda (ibadullah'ta) ortaya çıkan sıfatlardır. 2. Hakiki ve ulvî mazhar: Bunlar doğrudan Allah'ın zatına nispet edilen sıfatlardır. Allah (cc), kullarını kendine yakınlaştırmak ve kalplerini kendisine ısındırmak için onlara nispet edilen mazharları kullanır. Allah, kitabında her iki kısma da işaret etmiştir. Allah, her iki durumda da, a'zalardan/organlardan münezzehtir. Birinci kısma, ‘*Onlarla savaşın, Allah ellerinizle onlara azap verir.*’ ayetiyle işaret etmiştir. Bu ayetten anlaşılıyor ki, kulların eliyle ortaya çıkan her şey, Allah'a nispet edilmiştir. İkinci kısma ise, Hz. Peygamberin Rabbinden naklettiği ‘*Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de (âdeta) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum.*’³⁰ kutsî hadisi ile işaret etmiştir...’³¹

Giriş bölümünden sonra İbn Lebbân, ayet ve hadislerde geçen bazı müteşabih sıfatların te'vil ve tahlilini ayrıntılı bir şekilde yapmaya çalışmıştır. Şimdi de, müellifin yaptığı bu te'villerin bir kısmına yer verilecek ve bu konudaki yaklaşımı ortaya konulacaktır.

²⁹ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 116.

³⁰ Buhârî, *Rikak*, 38.

³¹ Bkz. İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 117-121.

4.1. Nefs Sıfatı

Nefs kelimesi, Kur'an'da geçen müteşabih sıfatlardan biri olup sözlükte; ruh, can, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, beden ve bedenden kaynaklanan süflî arzular gibi manalara gelir.³² Kur'an'da “ruh” anlamında kullanıldığı gibi,³³ “zat ve öz varlık”³⁴ manasında da kullanılmıştır.³⁵

“تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ” / *Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben Senin nefsinde olanı bilmem...*³⁶ ayetindeki “nefs” kelimesi üzerinde duran İbn Lebbân, nefs'in lügatte bir kaç manaya geldiğini ve bu manaların zahirde sorun teşkil ettiğini kaydeder:

“Bazı âlimler, *nefs* ile, Allah'ın zatının kast edildiğini söylerler. Lügat manasından böyle anlaşılıyor olabilir, ancak nefis kelimesi zarfiyet anlamı içeren (في) edatı ile beraber kullanılması (cer harfi ile müteaddi olması), terkibe yol açmaktadır. Terkip de, Allah'ın zatı için caiz değildir. Kimi âlimler ise, nefis kelimesini, “gayb” manasında kullanmışlardır. Yani “*senin gaybında ve sırrında olanı ben bilmem*” demektir.”³⁷

İbn Lebbân, ikinci gruptaki âlimlerin görüşünün ilkine göre daha makbul (hasen) olduğunu söyler. Çünkü, ayetin sonunda yer alan “انك انت علام الغيوب / *Şüphesiz sen gaybları hakkıyla bilensin*” ifadesi, bunu teyit etmektedir.”³⁸

³² İsfahânî, “nfs”, 818; İbn Manzur, “nfs”, 6/233-234.

³³ el-En'âm 6/93.

³⁴ Âl-i İmrân 3/28, 30.

³⁵ Süleyman Uludağ, “Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/526-529.

³⁶ el-Mâide, 5/116.

³⁷ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 129.

³⁸ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 129.

4.2. Sûret Sıfatı

Manasında kapalılık bulunan sıfatlardan bir tanesi de, Allah'ın zâtı için kullanılan “sûret” (şekil) kelimesidir. İçinde sûret kelimesinin geçtiği bir hadise yer veren İbn Lebbân, bu hadisi aynı zamanda diğer bazı müteşabih sıfatların te'vilinde referans olarak kullanmaktadır. Sahih-i Buhari'de yer alan hadis şu şekildedir:

“Allah, onlara daha önce bildiklerinden başka bir sûrette gelecektir/tecelli edecektir. Ve onlara: “Ben sizin rabbinizim, diyecektir. Onlar da: “Senden Allah'a sığınırız. Rabbimiz bize gelinceye kadar biz burada kalırız. Rabbimiz geldiğinde biz onu tanırız”, diyeceklerdir. Derken Allah onlara bu sefer bildikleri/tanıdıkları bir şekilde/surette gelir ve onlara der ki: “Ben sizin Rabbinizim.” Onlar da: “Evet, Sen bizim rabbimizsin” diyecekler ve O'nun emrine tabi olacaklardır.”³⁹

Bu hadisin, müteşabih hadislerden olduğunu söyleyen İbn Lebbân, bu gibi müteşabih sıfatların, muhkem olan ayet ve hadislerin ışığında te'vil edilmesi gerektiğini dile getirir.⁴⁰ Müellifin hadiste geçen *sûret* sıfatı ile ilgili yorumu kısaca şöyledir: “Kıyamet günü Allah'ın geldiği sûretin bir zahiri bir de hakiki anlamı/yönü vardır. Şöyle ki; “هَلْ يُنظَرُونَ إِلَّا / أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ فِي أَيَّتِهِمْ رَبِّهِمْ فِي غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُونَ: نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ، (Onlar (akılları sıra), buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve meleklerin gelip, haklarındaki hükmün verilmesini, işlerinin bitirivermesini mi bekliyorlar?”⁴¹ ayetinde zahiri sûret, bulut olup Allah'ın buluttan gölgelikler şeklinde kullarına bir çeşit tecellide bulunmasıdır. Bunun hakikati (somut halı) ise, peygamberler

³⁹ Buhârî, *Rekâik*, 52. (فَيَأْتِيَهُمْ رَبِّهِمْ فِي غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُونَ: نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ، هذا مكاننا حتى يأتينا ربنا، فإذا اتانا ربنا عرفناه، فيأتيهم الله تعالى في صورة التي يعرفون، فيقول: أنا ربكم، فيقولون: نعم أنت ربنا. فينبعونه)

⁴⁰ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühât*, 144.

⁴¹ el-Bakara, 2/210.

vasıtasıyla mahlûkata bildirilen Allah'ın ayetleri olmaktadır.⁴² Kıyamet günü, herkes rabbini işlediği ameller sûretinde göreceğini söyleyen İbn Lebbân, kişinin rabbiyle buluşması, onun ihlas, samimiyet ve murakabesi ölçüsünde olacağını kaydetmektedir.⁴³

4.3. Vech Sıfatı

Allah'a izafe edilen sıfatlardan birisi de, “vech/yüz” kelimesidir. Kur'an'da birçok ayette *vech* ifadelerinin yer aldığını belirten İbn Lebbân, *vech*'in de, surat konusunda ifade edildiği gibi, “zahiri” (mecazi) ve “hakiki” (asıl) olmak üzere iki anlam içerdiğini söyler. Ona göre, hakiki anlamıyla, Allah'ı temsilen Onun dini/tevhid nuru; zahiri anlamıyla da, kulun ihlasla yaptığı ameller kastedilmiştir. Örneğin, şu ayetlerde geçen *vech* ifadesi, zahiri anlamda kullanılmıştır: “*رَابِرِينَ وَيُؤْتُونَ وَجْهَهُ* / *Rablerinin rızâsını isteyerek*”,⁴⁴ “*إِنَّمَا نُنْطِئُكُمْ لُوجِهِ اللَّهِ*” / *Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz.*”⁴⁵ “*أَلَا أَيْتَعَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى*” / *Sırf yüce rabbinin rızâsını kazanmak için.*”⁴⁶ Şu ayette ise, *vech*'in hakiki manasına (nur-i tevhide, Allah'ın dinine) işaret edilmiştir: “*وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ*” / *Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.*”⁴⁷ Yine, “*اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ*” / *Allah göklerin ve yerin nurudur*”⁴⁸ ayetinde, *vech*'in hakiki manasına (nûr-u tevhid'e) işaret vardır. Bir hadiste varid olduğu üzere, Hz. Peygamber yaptığı duada *nur-*

⁴² İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 143-144.

⁴³ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 152.

⁴⁴ el-En'am, 6/ 52.

⁴⁵ el-İnsan, 76/9.

⁴⁶ el-Leyl, 92/20.

⁴⁷ el-Kasas, 28/88.

⁴⁸ en-Nûr, 24/35.

vech ifadesine rastlanmaktadır: “أعوذ بنور وجهك الذي أشرقت له الظلمات ، و صلح / عليه أمر الدنيا والآخرة / *Allah'ım! Karanlıkları aydınlattığın, dünya ve ahiret işlerini onunla düzenlediğin yüzünün nuruna sığınırım.*” İbn Lebbân, vech ile ilgili bu manalar iyice anlaşılınca, “وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ / *Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı (Tevhid nuru) oradadır.*” ayetindeki *vechüllah*'ın sırrının da anlaşılması olacağını kaydeder.⁴⁹

4.4. Ru'yet Sıfatı

İslam düşüncesinde “ru'yetullâh”, Allah'ın müminler tarafından görülüp görülmeyeceği ile ilgili bir konudur. Ru'yetullah ile ilgili ayetlerin te'vili hususunda İslam âlimleri farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mutezile ve Murcie gibi fırkalar, Allah'ın dünyada ve ahirette görülemeyeceği noktasından hareketle nassları te'vil ederken; ehlisünnet uleması ise, Allah'ın dünyada görülemeyeceğini ancak ahirette bunun caiz ve mümkün olacağını dile getirmişlerdir.⁵⁰ İbn Lebbân, ru'yetullahla ilgili birçok ayet ve hadisin bulunduğunu, dinin özünde bu tecellinin/ru'yetin subûtiyeti konusunda bir sorun bulunmadığını söyler. Müminlerin ahirette Allah'ı göreceklerini belirten İbn Lebbân, Kıyame Suresinin 22-23 ayetlerini buna delil gösterir.⁵¹

İbn Lebbân daha sonra, Kadı Ebu Bekir b. Arabi el-Maliki'nin (ö. 638/1240), Allah'ın dünyada görülemeyeceği, bu nimetten ancak cennete giren müminlerin faydalanacağı şeklindeki görüşünü kabul etmeyerek, gönül erbabı için ru'yetüllahın dünyada da mümkün olabileceğini

⁴⁹ el-Bakara, 2/115. İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühât*, 161-162.

⁵⁰ Temel Yeşilyurt, “Ru'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

⁵¹ *وَجُوهٌ يُّؤَمِّنُونَ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* / “O gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.”

anlatmaya çalışır.⁵² Zikir halkalarının cennet bahçelerine benzetildiği bir hadisi⁵³ nakleden İbn Lebbân, zikir meclislerinde/halkalarında ve murakabe anlarında, kibriyâ ridâsı (ridâ'u'l kibriyâ)'nın, yani kalbi ru'yetullah'tan alıkoyan perdelerin/engellerin kalkmasıyla, ru'yet nimetinin gönül ehli (erbab-ı kulûb) için, dünyada da hâsıl olabileceğini söyler.⁵⁴ Surat bahsinde geçen bazı hadislerin bu görüşü için delil teşkil ettiğini de zikreder.⁵⁵ Aslında İbn Lebbân ret etse de, İbn Arabî'nin ru'yetullah konusundaki düşüncesi, ehlisünnetin genel düşüncesiyle uyumludur. “*Biliniz ki, siz ölmeden rabbinizi göremeyeceksiniz / إِنَّكُمْ لَنْ تَرَوْا رَبَّكُمْ حَتَّى تَمُوتُوا*”⁵⁶ hadisini delil gösteren İbn Arabî, bu dünyanın ru'yetullah'ın önünde perde olduğunu ve bu perdenin ölümlle beraber ortadan kalkacağını söylemektedir.⁵⁷ İbn Lebbân'ın bu konuda, ehlisünnetin genel düşüncesine aykırı bir görüş ortaya koyması muhtemelen onun sûfî kişiliğinden kaynaklanmaktadır.

4.5. Semi', Basar ve Ayn Sıfatları

İbn Lebbân, ayet ve hadislerde yer alan “semi’ (işitmek)”, “basar (görmek)”, “ayn ve a'yûn (göz ve gözler)” gibi müteşabih sıfatların, normal (adî) ve hakiki olmak üzere iki farklı mana içerdiklerini söyler. Kalbin kulaklar vasıtasıyla duyması ve gözler vasıtasıyla görmesi, normal/yaygın anlam olup bu kısma müminle kâfir / inananla inanmayan

⁵² İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 167.

⁵³ “*Cennet bahçelerine uğradığımız vakit, oradan faydalanın. Ashab-ı Kiram: Cennet bahçeleri nedir? diye sordular. Hz. Peygamber: Zikir halkaları, diye cevap verdi.* (Tirmizi, *Deavat*, 82 (3510); İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 171.

⁵⁴ İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 172.

⁵⁵ İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 143.

⁵⁶ Muhyiddîn İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, (thk. Ebû Alâ Afifî), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts 215-216

⁵⁷ Ferzende İdiz, “Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016), 2472.

herkes girer. Hakiki anlam ise, gözün ve kulakların doğrudan kalp vasıtasıyla hakikati görmeleri şeklinde olur. Nitekim Allah (cc) birçok ayette, kâfirlerin hakikati görmediklerini, basar ve semi' sıfatlarını onlardan nefy etmek suretiyle beyan etmiştir: “وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ وَتَرَاهُمْ / *Duymadıkları halde 'duyduk' diyenler gibi de olmayın.*”⁵⁸ *يُنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ / Onları sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.*⁵⁹ İbn Lebbân, konunun bu şekilde anlaşılmasıyla, Enbiya süresindeki şu ayetlerin sırrının da anlaşılacağı söyler: “وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا / *Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: "Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Hâlbuki daha önce gören biriydim.*”⁶⁰

İbn-i Lebban, “ayn” ve “a’yun” (göz ve gözler) kelimelerinin Allah’a izafe edilmesiyle ilgili olarak da özetle şunları kaydeder:

“Allah'a nisbet edilen “ayn” kelimesi ile, O'nun gözle görülen ayetleri kastedilmiştir. Zira Allah bu ayetlerle müminlere; müminler de, Allah'a nazar ederler. Örneğin; “فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً / *Onlara açıkça görünen ayetlerimiz gelince...*”⁶¹ ayetindeki *basar/mübsirah* kelimesi, mecâzen “*ayetlerimiz*”e nispet edilmiştir. Allah'a nispet edilen *ayn* kelimesi de aynı mânadadır: “وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا / *Sen rabbinin hükmünü sabırla bekle, kuşkusuz sen gözlerimizin önündesin* (bizim gözetim ve korumamız altındasın)”⁶² ayetinin takdiri şu şekildedir: ‘Sen ayetlerimizle bize, biz de onlarla sana nazar ederiz’, demektir. Ayette geçen *ayn* kelimesiyle Allah’ın ayetlerinin kast edilmesi, ‘إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ / *Kur'an'ı sana biz, evet biz vahyederek indirdik.*

⁵⁸ el-Enfal, 8/21.

⁵⁹ el-A'raf, 7/198.

⁶⁰ el-Enbiyâ, 21/124-125. İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 189-190.

⁶¹ en-Neml, 27/13.

⁶² et-Tûr, 52/48.

Öyleyse rabbinin hükmüne sabret' ayetinin delaletinden de açıkça anlaşılmaktadır.”⁶³

Görülüyor ki İbn Lebbân müteşabih bir sıfat olarak Allah'a nispet edilen “a'yun/gözler” ifadesini de, daha önce geçtiği gibi muhkem ayetler ışığında te'vil etmeye çalışmıştır.

4.6. Kelam Sıfatı

Müteşabih sıfatlardan birisi de, Allah'ın kelam sıfatı olduğunu belirten İbn Lebbân, ses ve harflerin ilahi kelama nisbet edilmesi konusunda bazı ayet ve hadislerin varid olduğunu söyler. “Allah'ın kelâmını işitebilmesi için / حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ” ayeti⁶⁴ bunlardan biridir. Ayette işitilen kelimadan maksat harfler ve seslerdir. Hz. Musa'nın Allah'ın kelâmını dinlemesi de bu bağlamda ele alınması gerektiğini söyler. İbn Lebbân, daha sonra hakikat ehlinin (mezheb-ü ehli'l hak), kelam sıfatı ile ilgili görüşlerini nakleder:

“Allah'ın zatıyla kaim olan kadim bir kelam sıfatı vardır. İlim ve irade sıfatlarından ayrı olan bu sıfat, hâdis (sonradan yaratılmış) ve mürettep (bir araya getirilmiş) olan harflerden ve seslerden ayırdır. Allah muhdes olan şeylerden münezzehtir. Bu kelam, peygamberine nazil olan, dil ile okunabilen, mushaflarda yazılmış olan, Hz. Musa'ya ve Allah'ın dilediği kimselere iştirtilen bir kelam olup, ağaçta yaratılan ve muhdesatla kaim olan bir ses değildir.”⁶⁵

Bu konudaki aklı ve nakli deliller için kelam kitaplarına müracaat edilebileceğini söyleyen İbn Lebbân, kelam sıfatının da, diğer müteşabih

⁶³ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 191-192.

⁶⁴ et-Tevbe, 9/6.

⁶⁵ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 195.

sıfatlar gibi, muhkem ayetler ışığında te'vil edilmesi gereken bir sıfat olduğunu kaydeder.⁶⁶

4.7. Batş Sıfatı

Kur'an'da zikri geçen müteşabih sıfatlardan birisi de “batş” kelimesidir. Şiddetli ve kuvvetli bir şekilde tutup yakalama anlamına gelen batş, Kur'an'da üç yerde Allah'a nispet edilmiştir.⁶⁷ İbn Lebbân'a göre, “*إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ* / *Şüphesiz Rabbinin yakalayışı pek şiddetlidir.*”⁶⁸ ayetindeki “batş” kelimesi, müteşabih bir sıfat olmadığından, manasında bir kapalılık söz konusu değildir. Çünkü siyakındaki (sonrasındaki) “*Kuşku yok ki başta yaratan da, sonra tekrar yaratacak olan da, O'dur.*” ayeti, onun tefsiri bağlamında olup bu ayet, bedel ve atıfsız olarak gelmiştir. Buna göre *batş*, Allah'ın ilk ve son yaratmadaki tasarrufundan ibarettir. Zira ister cevher ister araz olsun, kâinattaki her şey Allah'ın bu konudaki hükmüne ve tasarrufuna tabidir.⁶⁹

4.8. Yed Sıfatı

Ayetlerde Allah'a izafe edilen müteşabih sıfatlardan biri olan *yed* sözlükte; el, organ, nimet, kuvvet, rüzgâr, koruma, yardımcı, güç, kudret ve ihsan gibi muhtelif manalara gelmektedir.⁷⁰ Ellerin Allah'a nispet edilmesini, onun kâinattaki tasarrufundan kinaye olduğunu söyleyen İbn Lebbân, Hz. Âdem yaratılırken Allah'a izafe edilen “iki el”⁷¹ ile ilgili yorumu şöyledir:

“Âdem'in yaratılmasında sözü edilen “iki el'in hakikati nedir? diye

⁶⁶ İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 196.

⁶⁷ Bkz. ed-Duhan, 44/16; el-Kamer, 54/36; el-Burûc 85/12.

⁶⁸ el-Burûc, 85/12.

⁶⁹ İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 207.

⁷⁰ Isfehâni, “yed”, 889-890.

⁷¹ Sad, 38/75.

soracak olursan, şöyle derim: ‘Allah’ın kitabından (Kur’an’dan) anladığımız kadarıyla, iki el ifadesi, Allah’ın kudret ve adalet sıfatlarından kinayedir. Allah’ın Âdem’i iki eli ile yaratması, onun mahlûkat içindeki fazilet ve üstünlüğünü belirtmek içindir.”⁷²

İbn Lebbân, “iki el” ifadesinin Fussilet Suresinin 41 ve 42. ayetlerinde⁷³ ayriyeten Allah’ın Nuru/Kur’an için de kullanıldığını söyler. Çünkü Kur’an, Allah’ın “adl ve fadl” sıfatlarına ışık tutmaktadır. Ayetin sonundaki “Hakîm/ حَكِيم” ve “Hamid / حميد” sıfatları da bunu teyit etmektedir. “Hâkim”, O’nun adalet vasfına sahip olduğunu; “Hamîd” ise, O’nun fazilet vasfına sahip olduğunu gösterir.⁷⁴

4.9. Cenb Sıfatı

Kur’an’daki müteşabih sıfatlardan biri olan “cenb”, Arapçada yan, taraf, cihet, yakın ve uzak gibi manalara gelir.⁷⁵ Cenb kelimesinin bu manalarla Allah hakkında kullanılması, mekân ve cisim gibi hususları çağrıştırdığı için caiz görülmemiştir. İbn Lebbân, cenb sıfatı ile ilgili görüşlerini, “يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ / Allah katında (O’na itaat hususunda) gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!”⁷⁶ ayeti bağlamında dile getirir. Daha önce sûret sıfatı için söylediklerinin, cenb sıfatı için de geçerli olduğunu söyleyen müellif, sûret şeriatın/dinin bulut gölgeleri (ظُلُلٍ مِنَ الْعَمَامِ) olarak tabir edilince, bu dinin/sûretin başı/esası Allah’ın kitabı; cenbi de (kolu, tarafı, yanı), Resulü (Resulünün sünneti) olur. Bunun görüntüsü (mazharı) da Peygambere, onun halifelerine ve onun ümmetinden olan âlimlerine ittiba’dır. Bunun delili de, önceki

⁷² İbn Lebbân, *İzaletü’ş-Şübühat*, 211-212.

⁷³ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ - وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ “ / O, gerçekten çok değerli bir kitaptır. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir.”

⁷⁴ İbn Lebbân, *İzaletü’ş-Şübühat*, 211-213.

⁷⁵ İsfahânî, “cenb”, 205-206; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “cenb” I, 275.

⁷⁶ ez-Zümer, 39/56

ayettir: “Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.”⁷⁷

Ayette, uyulması gereken hükümlerden maksat, Allah’ın kitabı ve Peygamberinin sünnetidir.⁷⁸ Hükümlere uyulmadığı zaman nefis, azap görecektir ve pişmanlık duyacaktır. Bundan dolayı nefis/kişi, “يَا حَسْرَتِي عَلَىٰ مَا فَرَطْتُ فِي حَنْبِ اللَّهِ / Allah’a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!” ayetiyle bu konuda uyarılmıştır. Dolayısıyla İbn Lebbân’a göre *cenbullah*’tan maksat, Allah’ın Resulünün ve onun ümmetinden takva sahibi olan âlimlerinin sünnetidir/yoludur. Zira inkârcılar peygambere tabi olanlarla alay ediyorlardı. Bu yüzden pişmanlıklarını ifade eden ayetin ardından onların bu konudaki itiraflarının geçtiği ayetler yer almıştır: “وَإِنْ كُنْتُمْ لِمَنِ السَّاحِرِينَ / Ben gerçekten de (İslâm ile) alay edenler arasında yer almıştım.”⁷⁹ “لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ / Eğer Allah bana hidayet nasip etseydi günahattan sakınanlardan olurum.”⁸⁰ Allah da, onların bu söylediklerine şu şekilde cevap vermiştir: “بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ / Hayır! Vaktiyle ayetlerim sana gelmişti ama sen onların asılsız olduğunu söylemiştin, büyüklük taslayıp inkârcılar arasında yer almıştın.”⁸¹

4.10. Kadem Sıfatı

Müteşabih sıfatlardan biri de ayak anlamına gelen *kadem*’dir. İçinde kadem sıfatının geçtiği bir hadise⁸² yer veren İbn Lebbân, bu

⁷⁷ ez-Zümer 39/55.

⁷⁸ Çünkü Allah’ın peygamberi de kendi hevasına göre konuşmaz. (en-Necm 53/3).

⁷⁹ ez-Zümer, 39/56.

⁸⁰ ez-Zümer, 39/57.

⁸¹ ez-Zümer, 39/59. İbn Lebbân, *İzaletü’ş-Şübühât*, 225.

⁸² Hadisin metni ve anlamı şöyledir: عن أنس بن مالك رضي الله عنه مرفوعاً: لا تزال جهنم تقول هل من مزيد، حتى يوضع رب العزة فيها قدمه، فتقول: قط قط وعزتك، *Enes b. Malik’ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cehennem durmadan, daha var mı? diyecektir. Nihayet Yüce Allah (onun üzerine) ayağını koyar. Bunun üzerine Cehennem*

sıfattaki kapalılığın muhkem ayetlere başvurmak süratiyle giderilebileceğini söyler. Müellif, sözü geçen hadisi, Yunus Suresinin 2. ayeti⁸³ ile bağlantısını kurarak te'vil eder. Şöyle ki, daha önce bahsi geçen ve Allah'a nispet edilen “sûret” sıfatıyla, Allah'ın dini/İslam kastedildiğine göre; *vech* (yüz) sıfatı ile, tevhit nuru; *kadem* (ayak) sıfatı ile de iman nuru kastedilmiştir. İşte hadislerde geçen bu kademdir ki,⁸⁴ cehennem/ateş, o kademin nurundan yardım talep eder.⁸⁵

Burada, mümindeki iman nurunun cehennem ateşini söndürmesi, mecaz bir ifade olarak düşünülebilir. İman nasıl ki cennetin kapılarını açan bir anahtar ise, aynı şekilde cehennem kapılarını kapatan bir kilit mesabesindedir.

4.11. İstiva Sıfatı

İstiva, Allah'ın kâinatla ilişkisini konu edinen müteşâbih sıfatlardan biridir. İstiva, “ifti'al” babından olup s-v-y kökünden türemiştir. “Seva” lügatte doğru-düzgün ve orta yol demektir. Kur'an'da “İstiva” kelimesi, yedi ayette arşa,⁸⁶ iki ayette ise, semaya⁸⁷ yönelik bir fiil olarak Allah'a nispet edilmiştir. Bu ayetlerde belirtildiğine göre Allah, yeri yarattıktan sonra gökleri yaratmaya yönelip onları yedi olarak düzenlemiş, sonra da

diyecek ki: İzzetine yemin olsun ki, yeter, yeter.” (Buhari, *Kitabül Eyman*, 4848).

⁸³ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ / iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele.

⁸⁴ İbn Lebbân örnek olarak şu iki hadisi zikreder. 1. Cabir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Vurûd, girmek demektir. İster iyi olsun ister kötü olsun oraya girmeyen kalmayacaktır. Mü'minler için serin ve esenlik olacaktır. Tıpkı İbrahim için olduğu gibi.*” 2. Ya'lâ bin Münebbih'ten alınan hadiste de şöyle buyurulmuştur: “*O gün cehennem, mümine: ‘Çabuk geç! Senin nûrun benim ateşimi söndürüyor!’ der.*” (İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühât*, 236.)

⁸⁵ İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühât*, 235-236.

⁸⁶ Bk. A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadîd, 57/4.

⁸⁷ Bkz. el-Bakara 2/29; Fussilet 41/11.

arşa istiva etmiştir.”⁸⁸ İstiva ile ilgili ayetlerin ve bu ayetlerle alakalı hadislerin de müteşabih sıfatlardan olduğunu kaydeden İbn Lebbân, bu gibi müteşabih sıfatların ancak muhkem ayetlere müracaat edilerek te'vil edilmesi gerektiği görüşünü tekrar eder.⁸⁹

İstiva'nın lügatte; yönelmek (اقبل), niyet ve kastetmek (قصد), yönetmek ve hâkim olmak (استولى), mu'tedil ve ölçülü olmak (اعتدل), doğru ve düzgün olmak, dimdik ayakta olmak (استقام), yukarıda ve yüksekte olmak (علي) gibi birkaç manaya geldiğini söyleyen İbn Lebbân, bütün bu manaların ihtimal dâhilinde olduğunu belirtir. İstivâ sıfatının rabbimizin şanına uygun bir şekilde te'vil edilmesi gerektiğini dile getiren müellif, kelimeye oturmak/mekân kılmak (استقر) manasının vermek ve Allah'ın arşa istiva etmesini bu anlamıyla ele almak, Allah'ın zatı hakkında sakıncalı olduğunu söyler. İmam Malik'in istiva ile ilgili sözlerine⁹⁰ açıklık getirdikten sonra kendi görüşünü aktarır. Ona göre, “الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى / *Rahmân, Arş'a istiva etmiştir.*” ayetinde, Allah'a nispet edilen istiva kelimesi, O'nun “adalet” sıfatıyla ilintili olarak te'vil edilmesi gerekir. Buna göre adalet / عدل, O'nun istivası olup قَائِمًا بِالْقِسْطِ / *adaleti ayakta tutarak*⁹¹ ayetinden de anlaşıldığı gibi, her şeyi adaletle (ölçülü, adalet ve hikmete uygun bir şekilde) idare etmesi, arşa hâkim olarak onda tasarrufta bulunmasıdır.”⁹²

⁸⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “İstivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/402-404.

⁸⁹ İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 259.

⁹⁰ “İstiva malum olan, keyfiyeti bilinmeyen, ona iman etmek vacip, onun hakkında soru sormak ise, bid'attir.”

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/18: “Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendisinden başka hiçbir ilâhın olmadığını bildirdi; Ayrıca bütün melekler ve kendilerine ilim verilmiş olanlar da tam bir doğruluk, adâlet ve hakkâniyet içinde aynı gerçeği ikrar ettiler”.

⁹² İbn Lebbân, *İzaletü's-Şübühat*, 263.

4.12. İsrâ ve Mi'rac Hadisesi

İbn Lebbân'ın, üzerinde durduğu müteşabih ayetlerden bir tanesi de, miraç hadisesi ile ilgili İsrâ Suresinin ilk ayetidir. Allah'ın yön ve mekândan münezzehtir olduğunu vurgulayan İbn Lebbân, ayetteki bazı ifadeleri şöyle te'vil eder:

“1.Surenin, tenzih ifade eden *Sübhan*/سبحان kelimesiyle başlaması, Allah'ın mekân ve cihetten münezzehtir olduğunu gösterir. 2. اسري بعده /*kulunu geceleyin götürür*” ifadesinin, cümleye musahabe (eşlik etme) anlamını katan ب harfiyle beraber gelmesi, uzaklık ve yakınlık gibi yönlerden münezzehtir olan Allah'ın, bu isrâ ve miraç yolculuğunda elçisiyle/kuluyla beraber olduğunu gösterir. Böylece, Hz. Peygamber'in *اللهم أنت صاحب في السفر / Seferde sahibim sensin Allah'im*” şeklinde yaptığı duanın hakikati de anlaşılabilir olur. 3. بعده /*kuluyla* ifadesinde, terakkinin (Allah'ın huzuruna yükselmenin) ancak ubudiyetle mümkün olabileceğine işaret vardır. 4. ليلا /*geceleyin* ifadesi, (-ki اسري de aynı anlamı içerir) isrâda cereyan eden bütün olayların olağanüstü bir durum olduğunu gösterir. Çünkü gündüz vuku bulan olaylar geceye nispetle daha olağan/normal kabul edilir. Bundan anlaşılıyor ki, gece yaşanan olayların kaynağı Rabbanî bir nurdur. 5. “*Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya*/من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى” ifadesi, ru'yetullah için bir gereklilik değilse de, bir mekândan bir mekâna gitmenin ötesinde bir hikmete mebnidir.”⁹³

İbn Lebbân, ayetin barındırdığı bu önemli noktalara dikkat çektikten sonra, isrâ ve mi'rac hadisesinin ve Allah'ın bu hadiseyi kitabında zikretmesinin sırrını/hikmetini şöyle açıklar: “Kul, Allah'ın huzuruna ancak kendi kişisel çabasıyla ve havadislerden soyutlanarak ulaşabilir. Nitekim Kur'an'da bu hakikate şöyle işaret edilir: وَكُلُّهُمْ أَتِيهِ يَوْمَ

⁹³ İbn Lebbân, *İzâletü's-Şübühât*, 269-270.

الْقِيَمَةَ فَرَدَا / *Bunların hepsi de kıyamet gününde Allah'ın huzuruna tek başına gelecektir.*"⁹⁴

4.13. Nüzul, Meci' ve İtyân Sıfatları

Lügatte “yukarıdan aşağıya inmek” anlamına gelen “nüzul” kelimesi, Allah'a nispet edilen müteşabih bir sıfat olarak daha çok hadislerde yer alır.⁹⁵ İbn Lebbân'a göre nüzul, araz olup hudûsü gerektirir. Kadim olan Allah'ın zatı için bu ifadenin kullanılması caiz değildir. Ona göre, nüzul sıfatı, istiva sıfatı doğrultusunda tevil edilmesi gerekir. O da, ayetlerde⁹⁶ işaret edildiği gibi Allah'ın arşa hâkim olarak kâinat işlerini idare etmesidir.⁹⁷

Allah'ın gelmesi anlamındaki *ityân*/التيان ve *meci'*/مجي de, nasslarda Allah'a izafe edilen müteşabih sıfatlardandır. En'am suresinin 158. ayeti bu bağlamda örnek verilebilir: هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ / *(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya rabbinin gelmesini mi bekliyorlar?*⁹⁸ Ayetlerde geçen ve Allah'a nispet edilen *ityan* ve *meci* kelimelerinin hakiki mana itibariyle kabul edilmesi, tevhit ve tenzih ilkesine aykırı kabul edilmiştir. Bu sebepten dolayı İslam âlimleri, bu haberi sıfatlara uygun bir anlam vermeye çalışmışlardır. Nitekim, İbn Fûrek, (ö. 406/1015) “*Rabbin gelmesi*”⁹⁹ ile kastedilen anlamın bizzat

⁹⁴ Meryem, 19/95; İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 269-270.

⁹⁵ Buhârî, “*Teheccüd*”, 14; Müslim, “*Şalâtü'l-müsâfirîn*”, 168-172.

⁹⁶ “الله الذي خلق سبع سمواتٍ ومن الأرض مثلهنَّ ينزلُ الأمرُ بيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا / *Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilirsiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir.*” (Talak,65/12)

⁹⁷ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 286.

⁹⁸ el-En'am, 6/158.

⁹⁹ el-Fecr, 89/22-23.

Allah'ın zatı olmadığını, bu ifade ile Allah'ın büyük ve azametli ayetlerinin gelmesinin murat edildiğini dile getirmiştir.¹⁰⁰

Müteşabih sıfatlara muhkem/anlaşılabilir bir mananın verilmesinin mümkün olduğunu kaydeden İbn Lebbân, müteşabih bir ayet olan *وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا* / “*Rabbin (buyruğu) ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği zaman*”¹⁰¹ ayetini, muhkem bir ayet olan *يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ* / “*Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün*” ayetine terci edildiğinde manadaki kapalılığın ortadan kalkacağını söyler. Allah, emir âleminde olan ruhta (melekte) vahdaniyetiyle tecelli ettiğinden onun gelmesini, kendi zatına nispet etmiştir.¹⁰²

4.14. Kurbiyet, İndiyet, Eyniyet ve Maiyet Sıfatları

Lügatte “yakın” manasına gelen “kurb/قرب kelimesi, Kur'an ve hadislerde geçen ve daha çok manevi bir yakınlığı ifade eden müteşabih sıfatlardan biridir. Şu ayet ve hadisler örnek verilebilir: “*Kulum beni senden sorarlarsa Ben yakınum.*”¹⁰³ “*Biz ona şah damarından daha yakınız*”¹⁰⁴ “*Eğer kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira’ (arşın) yaklaşırim.*”¹⁰⁵ İbn Lebbân, bu ve benzeri ayet ve hadislerde geçen *kurb* sıfatına, zahire göre mana verilemeyeceğini söyler. Ona göre, yakınlık ve uzaklık kulların sıfatlarından olup bunların Allah'ın zatı için kullanılması caiz değildir. Bu'd, kulun sıfatı olarak onun Allah'tan uzak olması ve O'nun yakınlığından mahrum olmasıdır. İbn Lebbân, kulun Allah'a kurbiyetinin/yakınlığının, onun iman nuruna ve bu nura ne ölçüde icabet ettiğine bağlı olduğunu söyler. Ona göre, Allah'ın kula yakın

¹⁰⁰ Bodur, *Müteşabih Ayetlerin Yorumu Kapsamında İbn Fûrek'in Tefsiri*, 148.

¹⁰¹ el-Fecr 89/22–23.

¹⁰² İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 297.

¹⁰³ el-Bakara, 2/186.

¹⁰⁴ Kaf, 50/16.

¹⁰⁵ Buhari, *Tevhid*, 50; Müslim, *Zıkr*, 2, (2675); Tirmizi, *Da'avât*, 142, (3598).

olması, onu tevhit nuruna irşat etmesidir. Müellif, Bakara 186. ayetinin¹⁰⁶ bu konuda cami' bir ayet olduğunu zikreder.¹⁰⁷

İbn Lebbân, *indiyet*'in (عند) kitap ve sünnette Allah'a çokça izafe edilen bir sıfat olup genellikle melik/mülkiyetinde veya yanında/katında gibi farklı anlamlar içerdiğini söyler. Melik manasında kullanıldığı zaman bir iştihahtan/kapalıktan söz edilemeyeceğini, ancak mekân ifade eden ikinci anlamda kullanıldığı zaman iştihahtın ortaya çıkacağını söyler. Zira Allah'ın zatı mekândan münezzehtir.¹⁰⁸

Kitap ve sünnette, Allah'ın kulları ile beraber olduğunu gösteren pek çok ayet ve hadisin bulunduğunu kaydeden İbn Lebbân, maiyyet (مع) sıfatı ile ilgili şu hadisi zikreder:¹⁰⁹ “(Ezelden) Allah vardı O'nunla beraber hiçbir şey yoktu. Allah'ın arşı su üzerindeydi. Sonra zikrede (levh-i mahfuzda) herşeyi tespit edip yazdı.” Maiyetteki teşabühün/kapalılığın muhkem naslara müracaat etmek süratiyle zail olacağını söyleyen İbn Lebbân, Allah'ın mevcudatta kendini bir olarak bildirdiğini, her sayı netice itibariyle bir sayısına rucu' ettiğini, birle beraberliği bulunmayan bir sayıdan söz edilemeyeceğini söyler. İki sayısı, iki birin (1+1); üç sayısı da üç birin (1+1+1) birleşmesiyle olur. Diğer tüm sayılar için de böyle bir durum vardır. Bir olan Allah'ın tecellisi sonsuz olduğu gibi sayılar da sonsuz olarak devam eder. Allah birdir, onun (varlıklarla) beraberliği zatıyla değil, sıfatlarıyla. ¹¹⁰ İbn Lebbân, “ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ / Nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir.” ayetinin te'vili bağlamında

¹⁰⁶ “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler.”

¹⁰⁷ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 303.

¹⁰⁸ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 311.

¹⁰⁹ كان الله ولم يكن معه شيء غيره، وكان عرشه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء

¹¹⁰ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 323.

müteşabih bir lafız olan این / *nerede* ile ilgili de şunları söyler: “Burada kastedilen Allah’ın zatının değil, muhatapların her nerede olurlarsa olsunlar Allah’ın onlarla beraber olmasıdır. Çünkü Allah, mekân üstü bir konumda olup her zaman ve her yerde kulları ile beraberdir.”¹¹¹

4.15. Hubb Sıfatı

Kur'an'da Allah'a nispet edilen müteşabih sıfatlardan biri de, sevgi anlamına gelen *hubb* / حب sıfatıdır. Allah'ın kitabında bu sıfatın geçtiği birçok ayetin¹¹² bulunduğunu kaydeden İbn Lebbân, zahirî ve batınî ilimlerle ilgilenen âlimlerin, *hubb*'un/sevginin mahiyeti konusunda ihtilaf ettiklerini, ancak etki ve semeresi konusunda ittifak ettiklerini söyler. Ona göre, *hubb*/sevgi, kalbi bir temayül olduğundan, Allah'ın zatı için muhaldır. Kulun Allah'ı sevmesi, O'nu zikretmesi ve O'na itaat etmesidir. Allah'ın kulu sevmesi ise, ihsan ve merhametiyle ona mukabelede bulunmasıdır.¹¹³

4.16. Dıhk, Gazab ve Rıza Sıfatları

“Dıhk (ضحك / gülmek)”, “gazap (غضب / öfke)” ve “rıza (رضا / razı olmak)”, ayet ve hadislerde Allah'a izafe edilen müteşabih sıfatlardandır. Gazap ve rıza'nın, ayet ve hadislerde; dıhk'in ise, sadece hadislerde geçtiğini belirten İbn Lebbân, bu sıfatlar hâdis (sonradan yaratılmış) olup tevhid ve tenzih inancına aykırı olduğundan Allah'ın zatı için kullanılmasının caiz olmadığını söyler. Müellife göre, bu sıfatların da, muhkem ayetler ışığında, Allah'ın şanına yakışır bir şekilde te'vil edilmesi gerekir. Bu sıfatlarda fail bizzat Allah olduğu için tevhit ruhuyla te'vil edildikleri zaman, herhangi bir kapalılık (ışkâl) söz konusu

¹¹¹ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 319.

¹¹² Örneğin, Maide, 5/54; Al-i İmran, 3/31.

¹¹³ İbn Lebbân, *İzaletü 'ş-Şübühat*, 332.

olmayacaktır. Zira kulların ihlasla ortaya koyduğu ameller, tevhit nurunun yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Müteşabih ayetlerin te'vili, tefsîr ilminin önemli konuları arasında yer alır. Selef âlimleri müteşabih sıfatların te'vilini gerekli görmezken, daha sonraki âlimler (halef), yanlış te'villerin ve fasid düşüncelerin önüne geçmek için, bu sıfatları en uygun şekilde te'vil etme gayreti içinde olmuşlardır. Ayet ve hadislerde geçen müteşabih sıfatların te'vili noktasında gayret sarf eden âlimlerden bir tanesi, İbn Lebbân el İs'irdî'dir. Aslen Siirtli bir aileye mensup olan İbn Lebbân Kur'an, Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf gibi İslami ilimler alanında önemli eserler kaleme almıştır. Onun tasavvufi bir yaklaşımla kaleme aldığı "*İzâletü 'ş-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-eḥâdişi'l-müteşâbihât*" isimli eseri, Kur'an ve hadislerde geçen yirmiyi aşkın haberi sıfatın te'vilini ihtiva etmektedir.

İbn Lebbân, müteşabih sıfatları te'vil ederken, zaman zaman konunun anlaşılmasını güçleştiren yorumlarda bulunsa da eserinde ilkeli hareket ettiği ve kendi içinde tutarlı bir yöntem takip ettiği görülmektedir. Müellifin, ayet ve hadislerin birbiriyle bağlantısını kurarak müteşabih sıfatları te'vil etmeye çalışması, Kur'an ve Sünnet bütünlüğünü esas aldığını gösterir. Onun sık sık vurguladığı ve eserinde titizlikle uyguladığı önemli bir ilke de müteşabih sıfatları muhkem ayetler ışığında te'vil etmesidir. Müteşabih sıfatlara, İslam'ın tenzih ve tevhit anlayışına uygun yorumlar getirmesi, "istiva" gibi birçok anlam ihtiva eden müteşabih sıfatlar için, Allah'ın zâtına en uygun olan anlamı tercih etmesi; müteşabih sıfatların, gerektiğinde lügat ve terim anlamlarını ortaya koyduktan sonra onlara açıklık getirmeye çalışması, müellifin önemseddiği ve eserinde uyguladığı diğer bazı ilkelerdir.

Kaynakça | References

- Akpınar, Cemil. “İbn Lebbân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 21/119-121.
- Akdemir, Hikmet. “Mesnevîdeki Müteşâbih Âyetlerin Yorumu” *Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mevlâna Özel Sayısı. 12/18, (Temmuz-Aralık 2007), 2841-2844.
- Bodur, Osman. “Müteşâbih Âyetlerin Yorumu Kapsamında İbn Fûrek’in Tefsîri” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/30, (2014/2), 17-53.
- Bodur Osman. “Müteşâbihlerin Muhkemlere İrcâ Edilerek Anlaşılması Meselesi: Muhyiddin İbnü'l Arabî Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44 (Haziran 2016), 1338-1345.
- Dâvûdî, Hafız Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. “*Tabakâtü'l-müfessirîn*”. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Demirci, Muhsin. “*Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*”, İstanbul: Birleşik Yayınları, 1996.
- Durmuş, Zülfikar. “Mu'tezilî müfessir Zemahşerî'nin Muhkem ve Müteşâbih'e İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelemesi”, *Marife*, 3/3, (Kış 2003), 259-273.
- Ece, Abdurrahman. “Müşkil ve Müteşâbih Hadisleri Yorumlama İlkeleri: İbn Fûrek Örneği”, *e-Şarkiyat, İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10/2, (Mayıs-2018), 548-577.
- Fîrûzâbâdî, “*Kamûs el-Muhit*”, thk. Muhammed Naim el-Arkusi, 8. Baskı, Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 2005.
- İsfahânî, Râgıb. “*Müfredât li alfazi'l Kur'an*”, Thk: Safvan Adnan, 5. Baskı, Dımaşk: Darü'l Kalem, 2011.
- İbn Arabî, Muhyiddîn. “*Fusûsu'l-hikem*”, thk. Ebû Alâ Afifi, Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî. ts.
- İbn Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. “*Gayetü'n-nihaye fi tabakati'l-kurra*”, Beyrut: Darü'l Kütübi'l ilmiyye, 2006.
- İbn Fûrek, “*Kitâbu müşkilü'l-hadis ev Te'vilü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*”, Dımaşk: thk. Danyâl Gîmâret, 2005.
- İbn Hacer el Askalânî, “*ed-Dürerü'l-kâmine fi'l-a'yâni'l-mieti's-sâmine*”, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.
- İbn Kuteybe, “*Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*”, thk: es-Seyyid Ahmed es-Sakr, Kahire: Mektebetu Dari't-Turasi'l Arabiyyi, 2006.
- İbn Lebbân, Şemsüddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min, “*İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-eḥâdîsi'l-müteşâbihât*”, 1. Baskı, Dımaşk: Daru't Takvâ, 2020.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. “*Lisânü'l-Arab*”, II. Baskı, Beyrut: Dâru'l Sadır, 1414/1994.

- İdiz, Ferzende. “Sûfilere Göre Rü’yetullah Meselesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, (Nisan 2016), 2468-2479.
- Ömer Abdulvehhap Mahmud, “Müfessir Şemseddin İbn Lebbân, Hayatı ve İlmi Çalışmaları”, *Mecellet-ü Külliyyeti'l Ulûmi'l İslamiyye*, Musul Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kur'an İlimleri Bölümü, Sayı 69, (27 Şaban 1443 /30 Mart 2022), 736-775.
- Sübki, Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi, Taceddin “*Tabakatü'ş-Şafîyye*”, Beyrut: Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1987.
- Sufdî, Selaheddin Halil b. Aybek b. Abdullah. “*el-Vâfi bi'l-vefeyât*”, Beyrut: Dar-u İhyâ-i Turasi'l Arabi, 2000.
- Suyûti, Celaluddin “*el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*”, thk: Ahmed b. Ali, Kahire: Daru'l Hadis, 2006.
- Suyûti, Celaluddin. “*et-Tahbir fi İlmi't-Tefsir*”, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi*, İstanbul: Damla Yayınları, 2004.
- Uludağ, Süleyman. “Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/526-529.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İstivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2001, 23/402-404.
- Yeşilyurt, Temel. “Rü’yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35/311-314.
- Zehebî. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. “*Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*”, 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408/1998.
- Zemaşerî, Carullah. *el-Keşşaf*, Riyad: Mektebet'ü Abikan, 1998.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, “*el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*”, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Zirikli, Hayreddin, “*el A'lam*”, Beyrut: Darü'l İlim lil Melayin, 2002.
- Zürkânî, Abdülazîm. “*Menâhilü'l-irfan*”, Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arabiyyi, 1995.